

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 69 (1984)
Heft: 23

Artikel: Sentupada dil romontsch culs auters lungatgs en nies territori turistic
Autor: Widmer, Ambros
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881622>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 18.10.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Sentupada dil romontsch culs auters lungatgs en nies territori turistic

da P. Ambros Widmer

La societad romontscha ei sociologicamein buca pli ina unitad serrada. En sesez ha quei cerchel serrau mai existiu. Dall'entschatta naven, quei vul dir dalla migraziun dils pievels el 6avel tschentaner, viva la «naziun» romontscha en coesistenza culs Tudestgs, seigi quei ils Alemans che stauschan encunter ils cunfins della Rhaetia Prima, seigi quei culs uestgs de Cuera d'origin austriac u culs conts de Sax-Mesauc. Mo quella existenza romontscha-tudestga ei era stada igl emprem brat cultural: Ils Romontschs han empristau dils vischins massa plaids, per exempel pur, buob, libroc, mo era la Svizra tudestga, surtut la Surselva songagliesa, ha manteniu biars numns locals romontschs, per exempel Buchs, Grabs, Flums, ed il dialect de Cuera muossa aunc oz ella pronunzia ed ella construcziun claramein ils fastitgs romontschs.

Suenter quella coesistenza seculara romontscha-tudestga – nus vein cheu en egl mo nies territori sursilvan e buca l'Engiadina cun sia influenza taliana – ha ei ussa dau els davos onns novas influenzas linguisticas, sentupadas cun auters lungatgs. Nus avisein cheu quellas influenzas buca ton sut igl aspect dil prighel pil lungatg romontsch, che ei certamein avon maun, mobein dal punct positiv ano che la nova mischeida sappi forse era enrihir nosa cultura.

Il turissem ei cheu, sche nus lein ni buc, lein profitar dad el enstagl de resingar.

Tier la nova sentupada quintein nus buca il talian: Viu da Mustér e la Cadi ano ein quels della lingua taliana gia daditg nos buns vischins. Mintga primavera, cura ch'il Lucmagn ei aviarts, sederscha il flum dils turists tessines e talians silla Surselva. Els disturban mo lu, cura che lur pissiun pils bulius vilenta nos purs.

Schiglioc ein els vegni gia el davos tschentaner sco luvrers, ed ina gronda part ha priu domicil a Mustér ed ein ussa Romontschs. Nos marcadonts ein i sul Lucmagn ed els ein vegni tier nus. Jeu seregordel aunc co il pasterner de Luorscha vendeva siu paun ad Acla-Medel, secapescha tut per talian. Summa summarum, la preschientscha taliana ha mai periclitau l'identitad romontscha.

Igl'emprems lungatg jester ch'ei entaus en nossas scheinas entaus il turissem ei igl'idiom flames u hollandes. Ils Hollandes ein zuar gia dapi in cert temp hosps dil liug de cura da Sedrun, mo a Mustér ha giu liug ina certa invasiun flamesa tras la Cassa de malsauns della Belgia el hotel Acla de Fontauna. Quella scuntrada flamesa-romontscha ha inaga consequenzas tut humanas: Ver diesch Romontschs han maridau ina dunna flamesa. Il brat cultural sefa cullas vacanzas de studi dils seminaris de scolasts ord Hollandia a Sedrun. Ils participonts ston mintgamai elaborar retschercas sur da nossa cuntrada, flora, fauna, puresser, art e lungatg. Quels studis multicopiai empleneschan entirs toms en nossa Biblioteca romontscha, e sche quellas lavurs vegnessen translataidas en romontsch, fuss quei in prezios material d'instrucziun per nossas scolas.

En mias paterladas davart la situaziun romontscha han ils students adina demussau in viv interess, e la discussiun ha gest dau quei brat cultural che nus prendein sco avantatg dil turissem per nossa caussa. Ina informaziun zun extendida sur da nossa cuntrada en lungatg flames vegn procurada entaus il hotel Acla de Fontauna a Mustér. Legend las descripziuns detagliadas dellas spassegiadas entuorn Mustér, ston ins dir: Ils jasters san pli bia de nossa cultura ch'ils indigens. Ina giuvna studenta della Belgia ha luvrau leu el hotel ed el medem temp fatg ina lavur de licenziat all'universitad de Gent davart la preposiziun sursilvana. In hosp hollandes ha ord spir entusiassem per nies lungatg mess ensemen in vocabulari hollandes-romontsch. Ins stuess ussa mo haver peda de controllar ed amplificar questa lavur ed ins vess puspei in exempel ideal dil brat cultural.

Sco secund hosp linguistic en nossa cuntrada prend jeu il lungatg engles. Igl'ei buca de dubitar: Il lungatg engles ei «in». Cura che jeu mon a far ina producziun en ina casa de vegls cun students e studentas dil Comité social, vegn cantau bunamein mo romontsch ed engles. In impurtant canal d'influenza englesa u plitost americana fuorman ils descendents dils emigrants romontschs che visetan ussa la patria de lur perdavons. Cheu dat ei problems de translaziun. Nos lunsch-parents lessen saver e raquintar, ed ils nos vessen interess co igl'ei iu culs emigrants, lessen anflar ora exactamein la dimora ed adressa della parentella sur mar. Cheu stuessen ils students romontschs che han engles en scola gidar tat e tatta, ei fagess in immens plascher da mintga vart. Il turissem porta aunc autra glied de lungatg engles, per exempel l'armada englesa, staziunada en Tiaratudestga che fa tier nus il trianing de skis e ch'ei savens accumpignada dallas famiglias. Ei dat dil tut, perfin in Na-

dal-notg cun canzuns englesas e romontschas. Brat cultural! Jeu patratgel era al pelegrinadi ecumenic della diocesa anglicana de Southwell e della diocesa catolica de Nottingham a Mustér ils 25/26 d'uost 1984. Els han schau plascher grondamein la sera culturala organisada dall'Uniun da cura. Ei varga buc ina stad senza ch'in schurnalist american vegni per «scriver in cudisch» sur dil lungatg romontsch. Ventireivlamein ei quei gia daventau entras l'oreifra presentaziun dil fenomen romontsch ella ovra da R.H. Billigmeier: A Crisis in Swiss Pluralism, 1979. Ella revista americana «Art Gallery» (Connecticut, 1980) hai jeu mez survegniu la caschun da presentar la caussa romontscha dalla claustra ano en ina contribuziun bilingua englesa-romontscha.

Il tierz lungatg che survegn nova impurtonza tier nus ei il lungatg franzos. Ils dus facturs che favoriseschan quei ein ils Beltgs wallons che fan lur periodas da vacanzas sco ils Flames ed il niev tunnel della Furca che facilitescha il viadi neu della Svizra romanda e la Frontscha. Cheu ei la situaziun della sentupada linguistica aschia ch'ils hosps san vegnir survi en stizuns ed ustrias andantamein en lur lungatg. Nos Confederai vessen bugen pli bia informaziun turistica en franzos, surtut ils programs currents. Ord raschuns tecnicas cumparan las annunzias dellas occurrenzas mo en tudestg.

Avon biars onns vevel jeu fundau in «Cercle français» culla finamira de menar ensemen ils hosps che plaidan franzos culs indigens, per exempel ils scolasts secundars che vessen aschia giu la caschun della pratica. Ins vegneva ensemen en ina ustria pil caffè ner ed ins veva perfin in protocolist. Mo ins stueva bunamein telefonar mintgaga per haver gliued e lu han ins schau pender las alas – forse memia baul. Ei dat ovras interessantas davart nossa regiun romontscha. Jeu less mo menziunar H. Rougier, Le Val Medel et la région du col du Lukmanier (Grison, Suisse), Grenoble.

Ils auters lungatgs ch'ei entrain en nies territori romontsch ein sin in nivel pli bass. Igl ei il lungatg dils luvriers jasters: spagnol, portughes, jugoslav. L'immigraziun taliana ei ida anavos zun fetg tier nus, e nus vein considerau il talian plitost sco nies vischin simpatic. La pli gronda adaptaziun anflein nus tier ils Spagnols che lavuran dapi onns tier nus. Cheu dat ei famiglias che tschontschan romontsch sco nus, e singuls luvriers de Sedrun «resdan» romontsch sco ils Tuatschins. Il medem vegn era a schabegiar culs portughes e surtut cun las portughesas che lavuran tier nus, mo els ein cheu pér dapi cuort temps.

Ferton che Talians, Spagnols e Portughes han la medema mumma latina sco ils Romontschs e fan bia pli lev de capir nies idiom, dat ei negina

punt linguistica denter romontsch e jugoslav. Pil mument ein ils Jugoslavs la pli ferma grupp de luvriers jasters. Sfurzadamein ston els emprender spert tudestg per sefar capir, lu vegn ei semplamein plidau tudestg cun els e nossa mumma romontscha ha negina schanza. Mo nus stuein menziunar l'impurtonta punt culturala ch'ei vegnida baghegiada denter quels dus lungatgs schi differents entras translaziuns. Dunna Lelja Maissen e dr. Alfons Maissen, Cuera, han regalau ord il scazi della litteratura croata bialas contribuziuns belletristicas a nossa cultura romontscha, per exempel «Il Clapitsch».

Il problem dalla translaziun

En fatscha d'ina tala agglomeraziun de lungatgs en nossa pintga tiara romontscha fust ei de crear ina piazza d'in linguist-interpret, che fagess las translaziuns vi e neu: dal flames en romontsch, dil tudestg en romontsch, dil romontsch en franzos ed engles eav. Mo quei resta biala teoria, pertgei tgi vul pagar in tal post? In cert diember de translaziuns ei avon maun. Il prospect turistic Sedrun-Disentis (Somvix, Val Medel) se presenta en tudestg, engles, franzos, talian e hollandes (e tipicamein buc en romontsch), la brochura dils tarifs dat l'informaziun era per tudestg e franzos. Sco introducziun el lungatg indigen pils Tudestgs vein nus il «Sprachführer für die Surselva» ed era il «Polyglott». En claustra vein nus procurau brochuras davart la veta benedictina en la baselgia en romontsch, franzos, talian, engles e hollandes (zanua en mias scatlas fust era preparada quella per spagnol). Per cumparegliar ei l'ovretta «Plaids frequents» zun nizeivla ed interessanta (Retoromontsch sursilvan – tudestg – franzos – engles – talian – spagnol). Quella gliesta de 250 plaids ils pli duvrai ei vegnida cumpilada da P. Flurin Maissen (Ediziuns della Revista Retoromontscha, Cuera 1973). Las translaziuns dil romontsch en auters lungatgs che tudestg sto vegnir fatga sin atgna iniziativa e cun bia breigia persunala, perquei che nies lungatg vegn buca risguardaus dils gronds biros de translaziun. Cura ch'ins percuora la gliesta sils prospects dils lungatgs dellas grondas agenzias de translaziun (per exempel Jean-Paul Rochat, Küsnacht/ZH), anflan ins tut tochen igl arab e chines, mo il romontsch maunca! Forsa che la sensibilisaziun pil quart lungatg svizzer fa cheu ina midada. Il cantun Grischun ha dau in bien exempel cun scaffir in post uffical de translater dil tudestg en romontsch.

Nus constatein adina puspei ch'il turist ei sin la tscherca dad informaziun romontscha e surtut davart nies lungatg. Il biro de turissem de Sedrun ha forsa cheu ina offerta pil veseivla ch'il biro de turissem a Mustér e la libreria Condrau.

In bien survetsch per ils Nunromontschs dattan las ediziuns bilinguas. Gia las cartas de menu els hotels fagessen cheu bia plascher sco ins ha viu quei a caschun dil cuors de rumantsch grischun questa stad a Mustér. Igl ei stau ina buna idea de translatar en tudestg la brochura «Baselgias e Capluttas de Tujetsch e Mustér». Da l'otra vart han ins giavischau ded in biro de turissem dil Grischun ina translaziun tudestga de mia brochura «Turissem e cultura», Mustér 1973. Fetg indicau fuss per exempel ina translaziun digl excellent rapport sur dallas lavinas, secrets da P. Daniel Schönbächler (1984), mo era ina ediziun romontscha dellas ovras de P. Urban Affentranger sur dall'istoria dellas orglas claustralas (1979). Sil palancau superiur linguistic e litterar possedein nus ina pulita retscha d'informaziun romontscha en auters lungatgs: *franzos*: Ricarda Liver, Manuel pratique de romanche, sursilvan-vallader (1982); *spagnol*: Crespo d'Angel, Un siglo de pesia retoromana (1976); *engles*: J.B. Avery, An Introduction to Swiss Romansh (1975); *russ*: M.A. Borodina, Le Rhétoroman, langue littéraire de la Suisse (Leningrad 1969); *talian*: G.I. Ascoli, Saggi ladini (1883).

Il basegns de translatar en romontsch dependa grondamein dalla reputaziun che nies lungatg sa acquistar, dependa dil «prestige». Cura ch'il «prestige» dil romontsch sesaulza de maniera ch'el vegn acceptaus, pli daus e secrets sco ils auters treis lungatgs naziunals, daventa la translaziun impurtonta, gie, necessaria. Ella arriva lu sco da sesez. Igl exempel sto vegnir da surengiu e lu vegnir apprezzaus da sutensi. Alla dieta dils quater vocabularis svizzers a Neuschâtel (october 1979) ei vegniu discussiunau abundantamein sur dil Dicziunari Rumantsch Grischun ed il lungatg romontsch in summa, denton ei buc in plaid vegnius tschintschaus en romontsch, tut per tudestg, franzos e talian. La «Vox Romanica», che regala tonta atenziun alla perscrutaziun de nies idiom (cf. VRom 42, 1983, 364–365), ha mai ughegiu de publicar ina contribuziun en lungatg romontsch. Il pli ault scalem che nies lungatg astga ascender scientificamein ein las «Annalas della Societad Retoromontscha». Pia translaziun naven dalla pintga informaziun turistica tochen sil scalem academic. E translaziun en mintga direcziun.

Astgel jeu finir mias ponderaziuns cun in plaid en honur dil «genius loci». Nus vein scret plitost tut quei da Mustér ano. Leu cuoran tons fils ensemen, sentapan tons lungatgs (en tut entuorn 15!) Igl ei in eldorado pil linguist. Ei cudezza adina puspei da senudar en quei bogn linguistic. Quella scuntrada europeica duei vegnir coronada ded ina activitad de translaziun, che penetrescha tut ils secturs della veta.